

ПІДТРИМКА МИТРОПОЛИТОМ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ у 1920-1930-х роках

Проаналізована меценатська діяльність визначного українського церковного, громадського та культурного діяча митрополита Української греко-католицької церкви Андрія Шептицького (1865-1944) щодо збереження протягом міжвоєнного періоду національної культурної спадщини. Звернена увага на чинники, що зумовили таку діяльність, її фінансове забезпечення, напрями та форми. Описані результати збереження пам'яток історії та культури, зокрема, за допомогою підтримки митрополитом українських музеїв та археологічних експедицій. Сенсаційним здобутком однієї з них стало відкриття залишків Успенського храму XII століття у княжому місті Галичі.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, меценатство, Національний музей у Львові, колекціонування, археологічні експедиції.

Проанализирована меценатская деятельность выдающегося украинского церковного, общественного и культурного деятеля митрополита Украинской греко-католической церкви Андрея Шептицкого (1865-1944) относительно сохранения в течение межвоенного периода национального культурного наследия. Внимание обращено на факторы, обусловившие такую деятельность, ее финансовое обеспечение, направления и формы. Описаны результаты сохранения достопримечательностей истории и культуры, в частности, с помощью поддержки митрополитом украинских музеев и археологических экспедиций. Сенсационным достижением одной из них стало открытие остатков Успенского храма XII века в княжеском городе Галиче.

Ключевые слова: митрополит Андрей Шептицкий, меценатство, Национальный музей во Львове, коллекционирование, археологические экспедиции.

Charitable activity of the famous Ukrainian clerical, public and cultural figure, the metropolitan of Greek-Catholic church Andrey Sheptytsky (1865-1944) according national cultural heritage's preservation is being analyzed. The attention is given to factors which caused such an activity, its financial support, courses and forms. The results of historical and cultural monuments' preservation, in particular because of the metropolitan's support of Ukrainian museums and archaeological expeditions were described. One of the most sensational achievements was the discovery of Yspensky temple remains, under date of XII century at the prince's city Halych.

Key words: metropolitan Andrey Sheptytsky, patronage, National museum in Lviv, collecting, archaeological expeditions.

Студії сучасної української історичної науки засвідчують тенденцію зростання зацікавленості історико-біографічними дослідженнями, які щоразу наповнюються новим змістом. Це стосується й визначних персоналій, пов'язаних з політичним та громадським життям, історією і культурою західного регіону України впродовж 1920-1930-х років. Однією з таких особистостей був і залишається митрополит Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Андрей Шептицький (1865-1944). Однак на тлі наявності значної кількості праць про цю визначну духовну

особу [15; 14; 5; 11; 8] недостатнього рівня вивченості набув такий аспект її життєвого і громадського шляху, яким являлося ставлення до національної культурної спадщини, зусилля щодо її пошуку та збереження [4; 2; 7]. Досить вузькою є й історіографія щодо меценатської діяльності Андрія Шептицького в галузі пам'яткоохоронної роботи [10]. Наукова актуалізація теми доповнюється її політичною значущістю. Адже її дослідження дає змогу ще раз зробити висновок, що Андрей Шептицький – могутня постать не лише минулого, а й сучасного. Постать, яка своєю

принциповістю, величчю духу, самопожертвою, стратегічним баченням перспектив української держави виступає в сучасних умовах справжнім уособленням українського патріота. Митрополит, який не раз ішов проти течії заради майбутнього України, підтримкою пам'яткоохоронної діяльності, заходами щодо збереження національної культурної спадщини засвідчував вищість стратегічних інтересів української нації над власними, над тимчасовими інтересами окремих українських політиків того часу, нерідко здатних задля власної вигоди пожертвувати національними цінностями.

Спираючись на певне коло джерел, наукової літератури, у статті ставиться мета проаналізувати меценатську діяльність митрополита Андрея Шептицького щодо національних пам'яток історії та культури. Першочергова увага звертається на заходи, що стосувалися підтримки українського музейництва та археологічних досліджень.

Уже перші роки праці Андрея Шептицького на митрополичому престолі, який він посів у 1901 році, засвідчили, що цей діяч чудово розумів потреби українців не тільки в релігійній, а й в інших галузях. Митрополит був переконаний, *«що фонди, віддані на піднесення культурного життя й науки, є не видатками, а радше інвестиціями, які приносять велику користь»* [5, с. 117].

Це повною мірою стосувалося й збереження національної культурної спадщини. Уже в 1901 році в листі-розпорядженні Андрей Шептицький звернув увагу на потребу створення й утримання церковних парафіяльних архівів – установ, що займалися б збереженням пам'яток минулого від загибелі. Також він видав розпорядження про те, де треба тримати старі церковні книги, акти, ікони, ризи – тобто предмети церковного начиння, що повинні зберігатися за особливих умов. Крім того, у розпорядженні містилося прохання відсилати такі предмети до музею, що його почав організувати митрополит, у випадку, якби про них ніхто не дбав [1, с. В-180].

Основною заслугою Андрея Шептицького в царині українських науки й мистецтва, пам'яткоохоронної діяльності вважається заснування Національного музею у Львові. Він постав у лютому 1905 року як приватна фундація під назвою «Церковний музей», що була передана опіці окремої кураторії. Основу фондів склала особиста колекція митрополита, який подарував близько 10 тисяч предметів та утримував музей на особисті кошти. 1931 року він передав музею ще одну колекцію з 9 880 предметів.

13 грудня 1913 року урочистим актом музей було передано в дар українському народові. Того ж дня експозиції були відкриті для відвідувачів. У 1930-х роках музей нараховував близько 80 000 експонатів і складалася з 10 відділів: археологічного, народного мистецтва, церковної старовини, історичних пам'яток культури, нумізматики і сфрагістики, архіву, книгозбірні, стародруків, українських, а також слов'янських рукописів [12].

Для експонування збірки у 1911 році митрополит Шептицький придбав віллу й власним коштом покрити усі витрати щодо її облаштування як музейної споруди. Наприкінці 1920-х років він закупив для музею ще

дві кам'яні будівлі й палату польського маляра Я. Стики [10, с. 371].

Черговим кроком Андрея Шептицького в галузі збереження та вивчення культурної спадщини стала організація у 1920-х роках групи кваліфікованих осіб, яка займалася віднайдінням і копіюванням документів, що стосувалися української історії. Як Українська церковно-історична місія ця група вишукувала, копіювала та готувала до друку документи з минулого українського народу, церковного життя тощо. Багато із зібраних документів, за вказівками митрополита, відшукав К. Королівський, який на кошти УГКЦ постійно перебував у Римі. Інша група копіювала архівні документи у Відні. На Волинь з тією ж метою митрополит надіслав свого архіваріуса професора О. Шендрика, а до Вільнюса – свого брата Климента Шептицького [1, с. В-179]. Зібрані матеріали видав друком відомий вчений-богослов, згодом патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий.

Меценатська діяльність Андрея Шептицького зумовлювалася традиціями родинного виховання, повагою до старовини, пристрасстю колекціонера, усвідомленням необхідності збереження старожитностей як невід'ємної складової частини самовизначення нації, вагомим засобом виховання самосвідомості українства.

Для здійснення цієї благородної справи митрополит використовував досить багато власних коштів. Адже він отримав у спадщину великі родинні маєтки. Окрім того, у його розпорядженні знаходилися маєтки митрополії, передусім великі простори лісів у Карпатах. Та прибутків з них ледве вистачало на утримання його попередників. Суворо аскетичне життя давало змогу Андрею Шептицькому віддавати практично усі доходи з цих маєтностей на церковні, народні й добродійні потреби, у тому числі й на діяльність, пов'язану з пошуком, дослідженням та порятунком культурних цінностей.

Принципи збереження культурної спадщини, важливість усебічної підтримки цієї справи, значення в ній доброчинності митрополит чітко висловив 13 грудня 1913 року під час урочистої церемонії передачі Національного музею в дар українському народові. Андрей Шептицький сказав: *«Не хочемо бути сторожами гробів, хочемо бути радше свідками відродження. Збірки музею передаємо нашому народові не лише як документи і свідчення слави наших батьків – ми їх передаємо тим, хто бачить культуру нашого народу як живу основу будучої – дасть Бог – спільної праці нашого духовенства та інтелігенції, будучих поколінь нашого народу. Пам'ятників минувшини не відділяємо в гадці від дійсності теперішньої і від задач будучості»* [6, с. 18; 4, с. 38].

За меценатської підтримки Андрея Шептицького вагомий внесок у збереження пам'яток історії та культури зробила Львівська богословська академія, відкрита 6 жовтня 1929 року на базі колишньої Львівської духовної семінарії. Розуміючи значення для виховного процесу пам'яток національної культури, потребу їх пошуку і збереження, ректор академії Йосиф Сліпий з благословення митрополита заснував у навчальному закладі музей. Заклад роз-

міщався у п'яти залах. Його директором став відомий дослідник церковної архітектури Михайло Драган.

На середину 1930-х років у музеї нараховувалась 1 321 одиниця збереження. Значна частина експонатів надійшла з експедицій, організованих визначним українським науковцем, археологом Ярославом Пастернаком. Очолоюючи з 1928 року музей Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ), Я. Пастернак одночасно був членом професорсько-викладацького колективу академії. Разом зі студентами-богословами в 1931-1935 роках Я. Пастернак виявив і розкопав низку археологічних пам'яток в околицях Ходорова, Бібрки, Перемишлян та інших населених пунктів Східної Галичини. *«Археологічний матеріал, добутий фінансованими через Богословську Академію експедиціями, – писав у 1934 році Я. Пастернак, – зберігається у новозаложенім музею як показовий матеріал до викладів та заставок необхідного при високошкільній катедрі археологічного кабінету. Таким чином, з'явився на полі української археології новий, дуже сильний чинник: виховується нове покоління духовенства, яке попри теологічну високу освіту винесе з мурів Богословської Академії ще й нове теоретичне й практичне значення рідної старовини, вже необхідне сьогодні при культурно-освітній праці на селі та конче до відповідного, наукового добування нових матеріалів для української археології»* [2, с. 10-11]. Укладений і прочитаний Я. Пастернаком у Богословській академії курс лекцій з найдавнішого минулого західноукраїнських земель здобув загальне визнання. Як вважав сам учений, його лекції піднесли «освітній рівень будучих священиків та належного їм престижу як учителів народу на кожному полі. У той спосіб виїшли з Богословської Академії вже два випуски священиків, разом яких 90 душ, з першою досі у всіх трьох галицьких єпархіях археологічною підготовкою» [9].

Усебічну меценатську підтримку Андрей Шептицький надавав пам'яткоохоронній діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка, дійсним членом якого він був обраний у 1925 році. Зокрема, митрополит підтримав ініціативу тогочасного керівництва музею НТШ в особі його директора Я. Пастернака щодо співпраці Товариства й УГКЦ при археологічних дослідженнях княжого Галича. Керівництво усіма роботами, що розпочалися у 1934 році, здійснювало НТШ. Щодо митрополита, то він, як представник митрополичої консерваторської комісії, впродовж майже шести років фінансував ці розкопки.

Увага зосереджувалася, насамперед, на пошуках літописного Успенського собору. Точне місцезнаходження храму було невідоме, а остання письмова згадка про нього датувалася 1255 роком. Для УГКЦ пошуки найважливішого храму Галицької Русі мали важливе церковно-історичне значення, оскільки з Успенським собором пов'язували створення в самому Галичі в середині XII століття окремого єпископства, тобто першопочатків Галицької митрополії.

25 липня 1936 року експедиція Я. Пастернака на глибині 2,8 метра натрапила на фундаменти давньої культової споруди, що була локалізована як княжий Успенський собор. Вони сягали 37 метрів у довжину.

Храм виявився трьохапсидною шестистовпною будівлею, з однією банею, на півтора метра коротшою і настільки ж вужчою за Софійський собор у Києві. Несподіваним відкриттям 1937 року стало виявлення в притворі розкопаної пам'ятки кам'яного саркофага, у якому містилось невідоме поховання. Останнє, зважаючи на хвилю патріотичного піднесення, спричиненого розкопками храму, відразу ототожили з останками князя Ярослава Володимировича (Осмомисла) [13].

Відкриття фундаментів Успенського собору княжого Галича стало значною подією в тогочасному науковому і національно-культурному житті західних українців. Завдяки археологічним дослідженням на теренах регіону в міжвоєнний період були віднайдені неспростовні свідчення української державності – фундаменти храму XII століття, який своїми розмірами не поступався найбільшим тогочасним святиням Києва та Чернігова.

До місця проведення розкопок почалося масове паломництво. Один з очевидців – тодішній управитель місцевих маєностей греко-католицької митрополії Дмитро Герчанівський – згадував, що сотні людей щоденно, а у свята й по кілька тисяч, відвідували розкопану пам'ятку. Він зазначив, що одного разу прийшли люди аж із Волині, добираючись пішки, бо польська поліція завертала подорожніх із залізничних станцій і доріг довкола Галича. *«Щоденно можна було бачити тут богомільних прочан, які відмовляли молитву над саркофагом, зовсім так, як це робили богомільні прочани в Печерській лаврі, у Почаєві чи на інших процах. Тут вони цілували добуту з ровів землю. І брали грудку з собою»* [3, с. 763]. Серед українства атмосфера бурхливого піднесення, що її витворили розкопки в княжому Галичі, панувала до початку осені 1939 року.

Таким чином, відомі на сьогодні матеріали засвідчують, що меценатська діяльність Андрея Шептицького принесла вагомі наукові результати. Було врятовано від знищення велику кількість предметів старовини, поповнено експозиції українських музеїв, проведено результативні археологічні експедиції. Одна з них – Галицька, очолювана Я. Пастернаком, здивувала науковий світ сенсацією: у 1936 році було віднайдено фундаменти літописного Успенського собору в княжому Галичі, місцезнаходження яких залишалось невідомим понад сім століть.

Меценатська діяльність митрополита виявилася цінною і з наступної точки зору. Справа в тім, що вона компенсувала дефіцит державного фінансування соціально-культурної сфери, зокрема, пам'яткоохоронної роботи українського населення в умовах міжвоєнної Польщі. Відомо, що політика цієї держави стосовно корінного населення західноукраїнських земель не завжди відзначалася толерантним ставленням.

Зусилля Андрея Шептицького щодо пошуку, вивчення та збереження національної культурної спадщини доповнювалися також його протегуванням літераторам, митцям, іншим представникам культури, заснуванням мистецьких шкіл і т. д. Відома його меценатська підтримка таких українських письменників

та митців, як М. Островерх, М. Мороз, О. Курилас, О. Новаківський, М. Парашук та багатьох інших. Вагомою була роль Андрея Шептицького у захисті національної культурної спадщини західних етнічних українських земель від посягань міжвоєнної Польщі. Особливо це виявилось у 1938 році, коли польською владою здійснювалося варварське нищення українських православних храмів на теренах Холмщини та Південного Підляшся. Митрополит Андрей Шептицький 20 липня 1938 року звернувся з пастирським листом, у якому засудив такі дії.

Таким чином, меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького є гідним прикладом служіння рідному народові та рідній землі. Однак ще не всі її

аспекти належним чином досліджені на сьогоdnішній час. Так, потребує вивчення питання про заходи митрополита щодо порятунку волинських ікон під час насильницького закриття польськими властями православних церков на теренах Західної Волині в 1920-х роках. Більш детально має бути висвітлена проблема опіки Андрея Шептицького над справою пошуку та публікації писемних документів з української історії, що здійснювалася у 1920-1930-х роках. При усій неоднозначності оцінки політичної діяльності Андрея Шептицького слід визнати, що його добротинні зусилля у справі підтримки пам'яткоохоронної роботи заслуговують на пошанування, а тому й надалі повинні бути предметом наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базидевич А. М. Введення в твори Митрополита А. Шептицького / Базидевич А. М. // Твори Слуги Божого Митрополита А. Шептицького. Пастирські листи. – Торонто : Смолоскип, 1965. – Т. 1. – С. В-170–В-182.
2. Бандрівський М. С. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX – XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Бандрівський Микола Стефанович. – Львів, 2001. – 20 с.
3. Герчанівський Д. Галич й околиці / Дмитро Герчанівський // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен : Спалах, 1975. – Т. 1. – С. 760–767.
4. Головацький І. Українське духовенство і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка / І. Головацький // Київська Церква. – 2000. – № 4 (10). – С. 37–38.
5. Д-р Кравченко Осип. Велетень зо Святоюрської гори / Осип Кравченко. – Йорктон : Голос українства, 1963. – 156 с.
6. З історії проблем нашої науки. Виклад, виголошений на святі отворення «Національного музею» дня 13 грудня 1913 р. // Шептицький А. Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю! / Андрей Шептицький / Упоряд. і передмова М. Косіва. – Львів : Логос, 2005. – С. 16–27.
7. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина XX ст.) / Оксана Іваник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2. – С. 81–84.
8. Ленцик В. Визначні постаті Української церкви: Митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосип Сліпий / Василь Ленцик. – Львів : Свічало, 2004. – 608 с.
9. Пастернак Я. Новий чинник в українській археології / Ярослав Пастернак // Діло. – 1934. – 30 вересня.
10. Суровцева І. Меценатська діяльність митрополита А. Шептицького / Ірина Суровцева // Історія релігій в Україні : Праці X-ї Міжнар. наук. конф., 16-19 трав. 2000 р. – Львів : Ін-т релігієзнавства – філія Львів. музею історії релігії ; Львів. відділення Ін-ту укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України ; відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди. – Л. : Логос, 2000. – Кн. I. – С. 370–373.
11. Храплива-Щур Л. Слуга Божий Андрій Шептицький, Митрополит Києво-Галицький / Леся Храплива-Щур. – Онтаріо : «Св. Софія», 1990. – 32 с.
12. Шептицький А. Про вагу і значіння музеїв / Андрей Шептицький // Літопис Національного музею за 1934 рік. – 1937. – С. 5–7.
13. Щурат С. На руїнах катедри Осмомисла / С. Щурат // Наша Батьківщина. – 1937. – № 9. – С. 187.
14. Perejda G. Apostle of Unity. The Life of the Servant of God Metropolitan Andrew Sheptytsky / George Perejda. – Yorkton : «The Redecmer's Voice Press», 1960. – 40 p.
15. Prokoptschuk G. Der Metropolit. Leben und Wirken des großen Förderers der Kirchenunion Graf Andreas Scheptytzkyj / Gregor Prokoptschuk. – München : Verlag Ukraine München, 1955. – 300 s.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Пронь С. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.